ग्रामीण महिला आणि शिक्षण

प्रा.डॉ.आव्हाड भगवान भानुदास
समाजशास्त्र विभाग
आनंदराव धोंडे ऊर्फ बाबाजी महाविद्यालय
कडा,ता-आष्टी जि.बीड

गोषवारा:- भारतातील लोकसंख्येचा विचार केल्यानंतर एक वस्तुस्थिति लक्षात येते की, एकूण लोकसंख्येच्या जवळपास ५०% स्त्रियांची संख्या आहे. आणि या निम्म्या लोकसंख्येला आजही शिक्षण, आरोग्य, नोकरी या क्षेत्रामध्ये मागे ठेवले जाते.स्त्रियांना भारतीय समाजात दुय्यम स्थान आहे. आपल्या समाजामध्ये स्त्रीची भूमिका ही एकाच पद्धतीने रंगविलेली दिसते. स्त्रीही कुटुंबासाठी त्याग करणारी तसेच इतरांसाठी स्वत:च्या गरजा बाजूला सारणारी असावी ही अपेक्षा आजही आढळते. ही सुरुवात तिच्या जन्मापासूनच झालेली आढळते.मुलींना आशीर्वाद देण्याऐवजी ओझे समजले जाते. त्यामुळे घरातील मंडळीच्या आनंदामध्ये विरजण पडल्यासारखे होते असे दिसून येते. काही भागामध्ये अशी परिस्थिती नसेल पण बहुसंख्य कुटुंबामध्ये विशेषत: ग्रामीण भागामध्ये हेच चित्र आजही दिसून येते. किंबहुना मुलगी जन्मालाच येऊ नये यासाठी प्रयत्न केले जातात. त्यामुळेच लिंगपरीक्षा केली जाते. मुलीकडे परक्याचे धन म्हणून पहिले जाते त्यामुळे अजूनही ग्रामीण भारतातील पुरुष आणि स्त्रीया यांच्या शैक्षणिक पातळीवर मोठी तफावत आढळते,केवळ भारतीयच नव्हे तर जगात महिलांना शिक्षणाच्या, व्यवसायाच्या आणि त्या अनुषंगाने विकासाच्या संधी फार कमी प्रमाणात उपलब्ध होतात. पूर्वापार महिलांऐवजी पुरुषांना प्राधान्य मिळण्याची शक्यता सर्व ठिकाणी, सर्वकाळी दिसून येत असे आणि आजही त्याचे प्रमाण फारसे कमी झालेले नाही.म्हणून संशोधकाने ग्रामीण भागातील महिला शिक्षण, कारणे आणि शिफारसी यावर लक्ष केंद्रित केले आहे.

कीवर्ड:- स्त्री शिक्षण, महिला स्वायतत्ता ,सामाजिक परिणाम

परिचय:- भारतीय समाजाचे निरीक्षण केल्यानंतर असे लक्षात येतेकि,समाजातील कोणत्याही क्षेत्राचाविचार केला तर मुलांनाच प्राधान्य दिले जाते याला शैक्षणिक क्षेत्रही अपवाद नाही. ग्रामीण भागातील मुलींना-मुलाच्या तुलनेत कमी शिक्षण मिळते.तसेच कुटुंबातील आई-वडील दोघांनाही आपण काही चुकीचे करत आहोत असे वाटत नाही असे निरीक्षनानंतर आढळूनआले. ग्रामीण महिलांमध्ये प्रजनन व मृत्युचे प्रमाण उच्च आहे. पौष्टीकतेची कमतरता आहे. कमाईची क्षमता कमी आहे आणि घरात थोडीच स्वायत्तता आहे. तसेच एखाद्या महिलेच्या शिक्षणाअभावी तिच्या मुलाच्या आरोग्यावर नकारात्मक परिणाम होतो. या खालच्या पातळीचा केवळ महिलांच्या जीवनावरच नव्हे तर त्यांच्या कुटुंबावर आणि देशाच्या आर्थिक विकासावरही नकारात्मक प्रभाव पडतो. तसेच बालमृत्यू हा विपरीतपणे आईच्या शैक्षणिक पातळीशी संबंधित आहे.म्हणूनच महिलांच्या स्वायत्ततेत महत्वपूर्ण सुधारणा करण्यापूर्वी शिक्षणाच्या किमान उंबरठ्याची गरज आहे.भारतातील साक्षर महिलांपैकी ५९% व्यक्तीकडे फक्त प्राथमिक शिक्षण आहे किंवा त्याहून कमी शिक्षणाची ही पातळी अर्थपूर्णपणे या महिलांची स्थिती सुधारण्यासाठी पुरेशी नाही.लहान मुला-मुलींना शाळेतून बाहेर काढले जाते जसे कि लहान भावंडांची काळजी घेणे इत्यादी कौटुंबिक जबाबदाऱ्या यामुळे मुलींना शाळेतून बाहेर काढले जाण्याची शक्यता असते. जगात बालवधूचे प्रमाण भारतात सर्वाधिक आहे. शाळेच्या उपस्थितीवरील आकडेवारीवरून असे दिसून येते कि वयानुसार शाळेत जाणाऱ्या या मुलींचे प्रमाण कमी होते. साधारणपणे कुटुंबे आर्थिक निर्बंधामुळे मुलींपेक्षा मुलाला शिक्षण देतात. मुलींना शिक्षित करण्याविषयी पालकांचा नकारात्मक दृष्टिकोन देखील मुलींच्या शिक्षणातील अडथला आहे. बरेच पालक मुलांचे शिक्षण गुंतवणूक म्हणून पाहतात कारण वृद्ध आई-वडिलांची काळजी घेण्यास ही मुले जबाबदार असतील. दुसरीकडे विवाहानंतरचे लोक जिवंतपणीच मुलींचे पैसे वायाघालवतांना पालक पाहतात.त्यांच्या पतीच्या कुटुंबासह आणि पालकांना त्यांच्या शिक्षणाचा थेट लाभ मिळत नाही. याव्यतीरीक्त उच्च शिक्षणासह मुलींना हुंडा जास्त द्यावा लागतो कारण त्यांना तुलनेने शिक्षित पती हवा आहे.तसेच मुलींच्या शिक्षणामध्ये महिला शिक्षकांचा अभाव हा एक आणखी एक अडथळा आहे. जर महिला शिक्षक असतील तर मुली शाळेत जाण्याची शक्यता जास्त असते. सध्या प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांपैकी केवळ २९% महिलांचा वाटा आहे. शिक्षक असलेल्या महिलांचे प्रमाण विद्यापीठ पातळीवर अगदी कमी म्हणजेच २२% आहे.हे प्रमाण शिक्षक असण्याची शैक्षणिक पात्रता असलेल्या महिलांची ऐतिहासिक कमतरता दर्शविते.भारतीय अभ्यासक्रमाच्या अभ्यासानुसार असे आढळले कि बहुतेक धड्यांमध्ये पुरुष हेच मुख्य पात्र आहे. पुरुषांना मजबूत, धाडसी,साहसी

आणि बुद्धिमान म्हणून दर्शविलेगेले. याउलट स्रीया दुर्बल आणि असहाय्य म्हणून चित्रित केल्या गेल्या बहुतेक वेळा अत्याचार आणि मारहाणीच्या बळी म्हणून ही चित्रे समाजातील स्रीयांची स्थिती सुधारण्यासाठी मजबूत अडथळे आहेत. ग्रामीण मुलांना आधुनिक सुविधांचा लाभ नसतो जसे कि वाहतूक, वीज, स्वच्छता, आरोग्य, सेवा, शिक्षणप्रवेश, ग्रामीण मुली-मुलस्वयंपाक, साफसफाई, लाकूड व पाणी आणण्यात, मुलांची काळजी घेण्यास आणि शेतातील कामे करण्यात वेळ घालवतात. मुलींनी घरातील एकूण कामात २५% पेक्षा जास्त योगदान दिले आहे.ग्रामीण भागामध्ये मुलींचा एकच फायदा म्हणजे दृश्यमानता. सर्वात मोठा गैरफायदा म्हणजे स्वतःकडे दुर्लक्ष करणाऱ्या तीची आईतिच्याविरुद्ध भेदभाव करते. घरकामाबरोबरच मुली इतर कामे करून उत्पन्न मिळून देतात.ग्रामीण भागातील मुलींच्या शिक्षणासाठी मागणी निर्माण करणे आवश्यक आहे.धोरणात्मक चौकट,महिला आणि मुलींसाठी शैक्षणिक संधीची तरतूद ही शिक्षणाच्या क्षेत्रात राष्ट्रीय प्रयत्नांचा एक महत्वाचा भाग आहे.

१९९४ मध्ये भारताने एक सार्वत्रिक स्री शिक्षण विधेयक मंजूर केले जे पालकांना मुलीला शाळेत न ठेवण्यासाठी प्रवेश आणि शिक्षेसाठी प्रोत्साहन देते. या प्रयत्नांना महत्वपूर्ण परिणाम मिळाला असला तरी, ग्रामीण भागात आणि वंचित समाजात लिंगभेद कायम आहेत. आता बऱ्याच महिला सरकारी आणि निमसरकारी संस्थामध्ये कार्यरत आहेत.या संस्थाकडून बऱ्याच मुलींच्या जीवनात कायापालट होत आहे.परंतु अजूनही असंख्य इतर कामाच्या प्रतिक्षेत आहेत.ते विशिष्ट शाळा वाटपकरतात. मुलांची प्रगती आणि त्यांच्या कृत्याकडे काळजीपूर्वक निरीक्षण करतात. सरकारचे उद्दिष्ट अतिरिक्त गावामध्ये उपक्रम वाढविणे आणि शाळा सुरु करणे हे आहे.राष्ट्रीय माध्यमिक शिक्षण अभियान सर्व मुलींचे शाळेपासून अंदाजे ठिकाण (माध्यमिक शाळा ५ कि.मी. मध्ये आणि उच्च माध्यमिक ०७-१० कि.मी.) अंतर्गत कुशल व सुरक्षित वाहतूक व्यवस्था, निवासी सुविधा यावर अवलंबून असलेल्या माध्यमिक शालेय प्रवेशात सुधारणा करण्यावर भर देते. खुल्या शालेय शिक्षणासह स्थानिक परिस्थिती आणि कोणत्याही मुलास लिंग, सामाजिक, आर्थिक,अपंगत्व आणि इतर अडथळयामुळे समाधानकारक गुणवत्तेच्या माध्यमिक शिक्षणापासून वंचित ठेवल्याची खात्री मिळते.

संशोधन पद्धती :- हा अभ्यास सर्व्हेवर आधारित आहे. शाळा, सरकारी कार्यालये, शिक्षक, वेबसाईट, वर्तमानपत्रे आणि मासिके याच्या माध्यमातून माहिती जमा करून त्याचे विश्लेषण केलेले आहे.एकूण ५ टेबल तयार केले आहेत.टेबल एक मध्ये जगाच्या तुलनेत भारतीय स्रीयांचा शैक्षणिक दर्जा विशद केला आहे. टेबल दोन मध्ये एकूण साक्षरता आणि पुरुषांच्या तुलनेत स्रीशिक्षणामध्ये असलेला फरक विशद केला आहे. टेबल तीन मध्ये निवडक राज्यातील स्रीयांची साक्षरता लक्षात घेतली आहे. टेबल चार मध्ये वस्तुस्थितीवर प्रकाश टाकण्यासाठी आनंदराव धोंडे महाविद्यालयाचा २०१२-२०२० पर्यंतचा विद्यार्थीपट माहितीस्तव घेऊन ग्रामीण मुलींच्या शिक्षणाच्या स्थितीसंबंधी माहिती मांडली आहे आणि टेबल पाच मध्ये शाळा सोडण्यासंबंधीची माहिती दर्शविले आहे.

तक्ता नं.०१

भारतीय स्रीयांचा शैक्षणिक दर्जा : जागतिक तुलना

अनु	देश/विभाग/प्रदेश	स्रीयांची साक्षरता १९९५	माध्यमिक शाळेतील मुलींची पटावरील नोंदणी	दर१०० मुलांमागे शाळेतील मुलींची नोंदणी
१.	संपूर्ण जग	६४%	५९%	९०%
२.	विकसित राष्ट्रे	९९%	१०२%	१०३%
३.	आशिया	६०%	५२%	८२%
४.	भारत	३८%	३८%	६५%

(स्रोत-Women of our world Report 1998, World Population Research Bureau, Washington,1998)

तक्ता नं.०२

भारतातील महिलाची शैक्षणिक स्थिती

वर्ष	एकूण	पुरुष	स्रीया	फरक
१९०१	५.३५	९.८३	०.६०	९.२३
१९११	५.९२	१०.५६	१.०५	९.५१
१९२१	७.१६	१२.२१	१.८१	१०.४०

१९३१	९.५०	१५.५९	२.९३	१२.६६
१९४१	१६.१०	२४.९०	७.३०	१७.६०
१९५१	१८.३३	२७.१६	८.८६	१८.३०
१९६१	२८.३०	४०.४०	१५.३५	२५.०५
१९७१	३४.४५	४५.९५	२१.९७	२३.९८
१९८१	४३.५७	५६.३८	२९.७६	२६.६२
१९९१	५२.२१	६४.१३	३९.२९	२४.८४
२००१	६५.३८	७५.८५	५४.१६	२१.६९
२०११	७४.०४	८२.१४	६५.४६	१६.६६

तक्ता नं. ०३ निवडकराज्य साक्षरता दर (१९५१-२००१)

क्र.	राज्य	१९५१	१९६१	१९७१	१९८१	१९९१	२००१
१.	केरळ	४०.७०	५५.१०	६०.४०	७०.४०	८९.८०	९०.९२
२.	दिल्ली	३८.४०	६२.००	५६.६०	६१.५०	७५.३०	८१.८२
३.	पंजाब	१५.२०	३१.५०	३३.७०	४०.९०	५८.५०	६९.९५
४.	कर्नाटक	१९.३०	२९.८०	३१.५०	३८.५०	५६.००	६७.०४
५.	बिहार	१२.२०	२१.८०	१९.९०	२६.२०	३८.५०	४७.५३
६.	भारत	१८.३०	३४.४५	४३.५७	५२.२०	६५.३८	५४.१६

(सरासरी भारतातील स्रीयांचे शिक्षणातील प्रमाण कमीच आहे हे

वरील आकडेवारीवरूनलक्षात येते)

तक्ता नं. ०४

आनंदराव धोंडे ऊर्फ बाबाजी महाविद्यालय कडा, २०११-२०२० ची मुला-मुलींची पटावरील शैक्षणिक स्थिती

वर्ष	एकूण	मुले	मुली	मुलांचे प्रमाण	मुलींचे प्रमाण	शिक्षणातील फरक
२०११-२०१२	११५९	८८७	२७२	७६.५३	२३.४७	५३.०६
२०१२-२०१३	१४६१	१०७७	३८४	७३.७२	२६.२८	४७.४४
२०१३-२०१४	१५४७	११२१	४२६	७२.४६	२७.५४	४४.९२
२०१४-२०१५	१६९५	१२.२३	४७२	७२.१५	२७.८५	४४.३०
२०१५-२०१६	१७७५	१२६७	५०८	७१.३८	२८.६२	४२.७६
२०१६-२०१७	१७९४	१३०५	४८९	७२.७४	२७.२६	४५.४८
२०१७-२०१८	१५६६	१०८८	४७८	६९.४८	३०.५२	३८.९६
२०१८-२०१९	१४५०	९७९	४७१	६७.५२	३२.४८	३५.०४
२०१९-२०२०	१४६६	१०११	४५५	६८.९६	३१.०४	३७.९२

(वरील माहितीचा विचार केला तर आजही मुलींच्या शिक्षणामध्ये म्हणावी तशी प्रगती झालेली दिसत नाही)

तक्ता नं. ०५

ग्रामीण महिलांचे शिक्षण बंद करण्याची कारणे

अ.क्र.	कारणे	स्त्रीयांची% वारी
१	मुलाला प्राधान्य देणे	३७
२	पालकांचा नकारात्मक दृष्टिकोन	३३
३	कौटुंबिक जबाबदारी	४३
४	लवकर विवाह	३९
५	महिला शिक्षणाचा अभाव	२१
६	आर्थिक समस्या	६२
७	वाहनाची समस्या	३६
८	शिक्षणाबद्दलची अनिच्छा	२८

शिफारसी:- भारतीय समाजाने मुलीच्या शिक्षणाबद्दलचा दृष्टिकोन बदलण्याची गरज आहे. अन्न, वस्त्र आणि निवारा याप्रमाणे शिक्षण आवश्यक आहे हे आपण मान्य केले पाहिजे.सुशिक्षित मुलींच्या आई-वडिलांचा समाजानेमान-सन्मान केला पाहिजे. समाजातील नवीन व्यवस्थेत मुलींनीही विवाहानंतर त्यांच्या पालकांची काळजी घ्यावी.वयाप्रमाणेच विवाहासाठी किमान शिक्षणाची अट असायला पाहिजे. सरकार ग्रामीण भागात मुलींच्या शिक्षणाला प्रोत्साहन देत आहे. शिष्यवृत्ती, मध्यान्ह भोजन, वाहतुकीसाठी सायकल,गणवेश, पुस्तक आणि स्टेशनरी साहित्य शिक्षणाच्या सोयीसाठी पुरवत आहेत.दुर्गम भागात चांगल्या पायाभूत सुविधांसह नवीन शाळा उघडल्या जातात. शासकीय क्षेत्रात ग्रामीण मुलींना प्राधान्य दिले पाहिजे. रोजगारगावे व शहर यांच्यातील अंतर दूर करण्यासाठी वाहतुकीचा विकास देखील आवश्यक आहे.याबरोबरच संवादामध्ये सातत्य असावे.

निष्कर्ष :- ग्रामीण भागातील मुलींच्या शिक्षणावर विशेष भर देणे आवश्यक आहे.युवावस्थेतील मुलींचे शिक्षण अनेक कारणामुळे मर्यादित आहे. त्यापैकी सर्वात प्रमुख कारण म्हणजे शाळांमध्ये योग्य पायाभूत सुविधांची कमतरता.दुसरे म्हणजे शाळेत जाण्यासाठी लागणारा प्रवासाचा वेळ,गुन्हेगाराची भीती आणि अपरिचित घटनेमुळे केवळ मुलीसाठी सार्वजनिक वाहतुकीची तरतूद करणे आवश्यक आहे . कायदेशीर तरतुदीमुळे मुलींना विवाहापासून वाचविण्यात आणि त्यांच्यासाठी विकासाचे दरवाजे उघडण्यास मदत होते. जागरूकता कार्यक्रमाची आवश्यकता आहे जी सर्वांगीण गरजांवर लक्ष केंद्रित करेल. यासाठी कुटुंब आणि समाजाची भूमिका महत्वपूर्ण आहे.

संदर्भ:

१)महिला सबलीकरण स्वरूप व समस्या डॉ.शुभांगी गोटे-गव्हाणे "वरद पब्लिकेशन्स औरंगाबाद प्रथम आवृत्ती २००४
२)भारतातील उच्च शिक्षण : महिलांसाठी सुसंधी महाराष्ट्र टाईम्स दि.०२.०९.२०१८
३)इंटरनेट
४) महिला सबलीकरण का सच, मीनाक्षी निशांत सिंह "ओमेगा पब्लिकेशन्स" नई दिल्ली
५) आधुनिक समाज में स्त्री आशाराणी व्होरा "श्री नटराज प्रकाशन"दिल्ली २००५
६) महिला सशक्तिकरण, "कमलेश कुमार गुप्ता" बुक एनक्लेव जयपूर, २००५
७) https://mr.wikipedia.org/s/6he